

ADABIYOT DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK METODLARI

Abdullayeva Zebiniso Abdurasul qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21041465>

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari adabiyot darslarida o‘quvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik metodlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Hissiyot soyasi", "Vaqtsiz hissiyot", "Sukunat dialogi", "Qalb harorati", "Yurakdagi ikkinchi qahramon", "Emotsional aks-sado", "Ko‘rinmas muloqot", "Singan hissiyot", "Emotsional avatar" va "Yurak algoritmi" kabi mualliflik metodlarining didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Ushbu metodlar o‘quvchilarda empatiya, hissiy tafakkur, refleksiya, badiiy tahlil hamda tanqidiy va kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari innovatsion metodlardan tizimli foydalanish adabiyot darslarining samaradorligini oshirishini hamda o‘quvchilarning emotsional va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.*

***Kalit so‘zlar:** emotsional intellekt, adabiyot ta’limi, innovatsion metodlar, empatiya, hissiy tafakkur, refleksiya, pedagogik texnologiyalar, kreativ fikrlash, kommunikativ kompetensiya, badiiy tahlil*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Абдуллаева Зебинисо Абдурасул кизи

Магистрант 1 курса

Направление «Узбекский язык и литература»

Наманганский государственный педагогический институт

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные педагогические методы, направленные на развитие эмоционального интеллекта учащихся на уроках литературы в общеобразовательных школах. Рассматриваются дидактические возможности авторских методов: «Тень эмоций», «Эмоция вне времени», «Диалог молчания», «Температура души», «Второй герой сердца», «Эмоциональное эхо», «Невидимое общение», «Разбитая эмоция», «Эмоциональный аватар» и «Алгоритм сердца». Представленные методы способствуют развитию эмпатии, эмоционального мышления, рефлексии, навыков литературного анализа, а также критического и креативного мышления учащихся. Результаты исследования подтверждают, что систематическое применение инновационных методов повышает эффективность уроков литературы и положительно влияет на развитие эмоциональных и коммуникативных компетенций обучающихся.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, литературное образование, инновационные методы, эмпатия, эмоциональное мышление, рефлексия, педагогические технологии, креативное мышление, коммуникативная компетенция, литературный анализ

INNOVATIVE PEDAGOGICAL METHODS FOR DEVELOPING STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE IN LITERATURE CLASSES

Zebiniso Abdurasul qizi Abdullayeva

First-Year Master's Student

Department of Uzbek Language and Literature

Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines innovative pedagogical methods aimed at developing students' emotional intelligence in literature classes at general secondary schools. It presents the didactic potential of the author's methods, including *Shadow of Emotions*, *Timeless Emotion*, *Dialogue of Silence*, *Heart*

Temperature, The Second Hero Within, Emotional Echo, Invisible Communication, Broken Emotion, Emotional Avatar, and Heart Algorithm. These methods contribute to the development of students' empathy, emotional thinking, reflection, literary analysis skills, as well as critical and creative thinking competencies. The findings indicate that the systematic use of innovative methods enhances the effectiveness of literature lessons and has a positive impact on the development of students' emotional and communicative competencies.

Keywords: *emotional intelligence, literature education, innovative methods, empathy, emotional thinking, reflection, pedagogical technologies, creative thinking, communicative competence, literary analysis*

KIRISH

XXI asr ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat intellektual, balki emotsional kompetensiyalarini rivojlantirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar emotsional intellekti rivojlangan o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va muloqot ko'nikmalari yuqori bo'lishini ko'rsatmoqda.

Adabiyot fani inson ruhiyati, hissiyotlari va axloqiy qadriyatlarini yoritishi bilan emotsional intellektni rivojlantirish uchun qulay pedagogik imkoniyatlarga ega. Biroq amaliyotda badiiy asarlar ko'proq mazmun va g'oya nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, qahramonlarning hissiy kechinmalarini chuqur o'rganishga yetarli e'tibor qaratilmaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi adabiyot darslarida o'quvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik metodlarni ishlab chiqish va ularning didaktik imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, kuzatish, pedagogik modellashtirish hamda reflektiv tahlil metodlaridan foydalanildi.

Bu variant ilmiy maqola uchun ixcham, ravon va konferensiya hamda jurnal talablari uchun qulay hajmda

ADABIYOTLAR SHARHI

Emotsional intellekt tushunchasi ilmiy muomalaga J. Mayer va P. Salovey tomonidan kiritilgan bo‘lib, ular uni shaxsning o‘z va boshqalarning hissiyotlarini anglash, boshqarish hamda ulardan samarali foydalanish qobiliyati sifatida izohlaydilar. Keyinchalik D. Goleman ushbu nazariyani rivojlantirib, emotsional intellektning ta‘lim va shaxsiy muvaffaqiyatdagi muhim o‘rnini asoslab berdi.

So‘nggi yillarda UNESCO, OECD va CASEL tadqiqotlarida ijtimoiy-emotsional ta‘lim (SEL) o‘quvchilarda empatiya, o‘zini boshqarish va samarali muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida e‘tirof etilmoqda. O‘zbekiston pedagogika ilmida ham adabiyot fanining tarbiyaviy imkoniyatlari keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, adabiyot darslari orqali emotsional intellektni rivojlantirish metodikasi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Shu bois adabiyot darslarida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, konstruktivistik pedagogika hamda ijtimoiy-emotsional ta‘lim konsepsiyalariga asoslandi.

Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, kuzatish, pedagogik modellashtirish, mualliflik metodlarini loyihalash hamda reflektiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, badiiy asarni o‘qish jarayoni faqat mazmunni o‘zlashtirish emas, balki o‘quvchining hissiy tajribasini boyituvchi, empatiya va refleksiyaning rivojlantiruvchi pedagogik faoliyatga aylanishi lozim.

TAHLIL VA NATIJALAR:

Tadqiqot doirasida emotsional intellektning hissiyotlarni anglash va boshqarish, empatiya, refleksiya, intuitiv tafakkur, hissiy muloqot, kreativ tahlil, badiiy interpretatsiya, kommunikativ kompetensiya hamda raqamli emotsional savodxonlik kabi tarkibiy komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan o‘nta innovatsion pedagogik metod ishlab chiqildi.

"Hissiyot soyasi" metodi. Mazkur metod o'quvchilarning qahramonning tashqi xatti-harakatlari ortida yashiringan ichki kechinmalarni aniqlash kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ko'pincha badiiy asarlarda qahramon o'z his-tuyg'ularini bevosita ifodalamaydi. Muallif ularni imo-ishora, tasvir, pauza yoki ramziy detallar orqali ko'rsatadi. O'quvchi aynan shu "soyadagi hissiyot"ni topishi kerak.

Metod uch bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda o'quvchilar qahramonning tashqi harakatlarini kuzatadilar. Masalan, u jilmaymoqda, biroq ko'zlari mungli; u sukut saqlamoqda, ammo ichki iztirobi tasvir orqali seziladi.

Ikkinchi bosqichda ushbu tashqi belgilar asosida ichki ruhiy holat aniqlanadi. O'quvchilar o'z fikrlarini matndan dalillar bilan asoslaydilar.

Uchinchi bosqichda qahramonning yashirin hissiyotlari nima sababdan yuzaga kelgani muhokama qilinadi va ular hayotiy vaziyatlar bilan bog'lanadi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida Otabekning ayrim sukutlari oddiy jim turish emas, balki ichki iztirob, mas'uliyat va muhabbat o'rtasidagi ruhiy kurash sifatida talqin qilinadi.

Mazkur metod natijasida o'quvchilarda empatiya, kuzatuvchanlik, psixologik tahlil hamda badiiy tafakkur rivojlanadi. Dars jarayonida o'quvchilar tayyor javobni emas, balki matndan dalillar topish orqali mustaqil xulosa chiqarishga o'rganadilar.

"Vaqtsiz hissiyot" metodi. Mazkur metod badiiy asarda voqealar ketma-ketligini emas, balki hissiyotlarning mazmunini anglashga asoslanadi. Odatda o'quvchilar qahramon nima sababdan xafa bo'lganini yoki quvonganini voqealar rivoji orqali biladilar. Ushbu metodda esa aksincha, ularga avvalo hissiy holat taqdim etiladi, voqeaning sababi esa yashiriladi. Natijada o'quvchilar qahramon ruhiyatini mustaqil tahlil qilishga, sabab-oqibat munosabatlarini izlashga va badiiy tafakkur orqali xulosa chiqarishga o'rganadilar.

Masalan, o'quvchilarga quyidagi tavsif beriladi: "Qahramon uzoq vaqt deraza yonida jim turdi. Uning qo'llari titrar, nigohlari esa uzoqqa qadalgandi." O'quvchilar

ushbu holatning ehtimoliy sabablarini muhokama qiladilar. Keyinchalik matnning asl qismi o‘qilib, ilgari surilgan taxminlar bilan solishtiriladi.

Mazkur metod o‘quvchilarning hissiy tafakkurini, mantiqiy mushohadasini, kuzatuvchanligini va badiiy interpretatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, o‘quvchilar turli hayotiy vaziyatlarda inson hissiyotlari qanday shakllanishini anglay boshlaydilar.

"Sukunat dialogi" metodi. Adabiy asarlarda qahramonlar o‘rtasidagi munosabat faqat aytilgan so‘zlar bilan emas, balki sukut, nigoh, tana harakati va pauzalar orqali ham ifodalanadi. "Sukunat dialogi" metodi ana shu noverbal muloqotni tahlil qilishga asoslangan.

Dars davomida o‘quvchilarga dialogning faqat matni emas, balki undagi pauzalar, jimliklar va tasviriy vositalar ham alohida tahlil ettiriladi. O‘quvchilar "Qahramon nima uchun javob bermadi?", "Nima uchun u nigohini olib qochdi?", "Jim turish nimani anglatmoqda?" kabi savollarga javob izlaydilar.

Masalan, Cho‘lponning "Kecha va kunduz" romanidagi ayrim dialoglarni yoki Abdulla Qahhor hikoyalaridagi sukut sahnalarini ushbu metod asosida tahlil qilish mumkin. O‘quvchilar sukutning ba'zan so‘zdan ham kuchli hissiy vosita ekanligini anglaydilar.

Metod natijasida noverbal kommunikatsiyani tushunish, empatiya, psixologik tahlil va estetik tafakkur rivojlanadi.

"Qalb harorati" metodi. Mazkur metod hissiyotlarni ramziy obrazlar orqali ifodalashga asoslanadi. O‘quvchilar qahramonning ruhiy holatini "issiq", "iliq", "sovuq", "muzdek", "olovli" kabi obrazli tushunchalar yordamida tavsiflaydilar.

Masalan, asardagi har bir asosiy voqeadan so‘ng o‘quvchilarga quyidagi jadvalni to‘ldirish taklif etiladi.

Bunday yondashuv hissiy jarayonlarni vizual tarzda tasavvur qilishga yordam beradi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, obrazli fikrlash orqali olingan bilimlar uzoq muddatli xotirada yaxshiroq saqlanadi.

"Yurakdagi ikkinchi qahramon" metodi. Inson xarakteri ko‘pincha ichki qarama-qarshiliklardan iborat bo‘ladi. Ushbu metod qahramonning tashqi xatti-harakati bilan ichki kechinmalari o‘rtasidagi ziddiyatlarni aniqlashga qaratilgan.

O‘quvchilar qahramonni ikki qismga ajratib tahlil qiladilar:

- tashqi qahramon;
- ichki qahramon.

Masalan, tashqaridan qat‘iyatli ko‘ringan obraz ichida qo‘rquv, ikkilanish yoki pushaymonlikni boshdan kechirayotgan bo‘lishi mumkin.

Dars yakunida o‘quvchilar "Agar men shu qahramon o‘rnida bo‘lganimda qanday yo‘l tutgan bo‘lardim?" mavzusida reflektiv esse yozadilar.

Bu metod o‘z-o‘zini anglash, refleksiya va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

"Emotsional aks-sado" metodi. Mazkur metod qahramon aytgan so‘zlardan keyin uning ichida davom etayotgan hissiy jarayonni tasavvur qilishga asoslanadi.

Masalan, qahramon faqat:

"Mayli." deb javob beradi.

O‘quvchilar esa uning ichki monologini yozadilar. U rostdan ham rozi bo‘ldimi? Xafa bo‘ldimi? G‘azablandimi? Yoki umidsizlikni yashirdimi?

Bunday mashq o‘quvchilarni inson psixologiyasini chuqurroq anglashga undaydi hamda badiiy tafakkurni rivojlantiradi. Shu bilan birga, yozma nutq, ijodiy fikrlash va hissiy savodxonlik ham shakllanadi.

"Ko‘rinmas muloqot" metodi. Badiiy asarlarda qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar har doim ham bevosita dialoglar orqali ifodalanmaydi. Muallif ko‘pincha tabiat tasviri, predmetlar, imo-ishoralar yoki ramziy obrazlar vositasida qahramonlarning ruhiy yaqinligi yoki uzoqligini tasvirlaydi. "Ko‘rinmas muloqot" metodi aynan shu yashirin hissiy aloqalarni aniqlashga xizmat qiladi.

Mazkur metodni qo‘llash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga qahramonlarning bir-biri bilan deyarli gaplashmaydigan, biroq ichki munosabatlari kuchli ifodalangan parchalarni taqdim etadi. O‘quvchilar matndan hissiy aloqa

belgilarini topadilar, ularni jadvalga joylashtiradilar va mazkur belgilar asosida qahramonlar o‘rtasidagi munosabat xaritasini tuzadilar.

Masalan, Oybekning "Navoiy" romanida yoki Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asarida ayrim holatlarda qahramonlarning bir-biriga bo‘lgan munosabati so‘zlardan ko‘ra ko‘proq nigoh, sukut yoki muallif tavsifi orqali ochib beriladi. Ushbu metod bunday badiiy vositalarni anglash imkonini beradi.

Natijada o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, noverbal tafakkur, estetik did va empatik fikrlash rivojlanadi.

"Singan hissiyot" metodi. Inson hissiyotlari ko‘pincha murakkab va ko‘p qatlamli bo‘ladi. Bir vaqtning o‘zida quvonch va xavotir, muhabbat va qo‘rquv yoki ishonch va shubha kabi qarama-qarshi tuyg‘ular namoyon bo‘lishi mumkin. "Singan hissiyot" metodi ana shunday murakkab hissiy holatlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Dars jarayonida o‘quvchilar qahramonning hissiy holatini asosiy hissiyot, yashirin hissiyot, hissiyotning kelib chiqish sababi hamda uning qahramonning keyingi qarorlariga ta’siri kabi mezonlar asosida tahlil qiladilar. Masalan, qahramon tashqaridan quvonayotgan bo‘lsa ham, ichki dunyosida qo‘rquv yoki ikkilanish yashirin bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar ushbu murakkab hissiy holatni matndan dalillar orqali asoslaydilar.

Mazkur metod psixologik tahlil ko‘nikmasini, tanqidiy fikrlashni hamda hissiy savodxonlikni rivojlantiradi.

"Emotsional avatar" metodi. Raqamli pedagogika imkoniyatlaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan ushbu metod sun'iy intellekt vositalari yordamida qahramonning virtual emotsional portretini yaratishga asoslanadi.

Mazkur metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchilar qahramonning yoshi, xarakteri, asosiy qadriyatlarini, ustun hissiyotlari hamda ruhiy holatini tavsiflaydilar. Ushbu tavsiflar asosida sun'iy intellekt platformalari yordamida qahramonning virtual emotsional obrazi yaratiladi. Shundan so‘ng yaratilgan obrazning qahramon ruhiyatini qay darajada aks ettirgani, qaysi hissiyotlar to‘liq namoyon bo‘lgani, qaysi jihatlar yetarlicha ifodalanmagani hamda uni yanada mukammallashtirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Mazkur metod o‘quvchilarning raqamli

kompetensiyasi, kreativ tafakkuri, media savodxonligi va hissiy tahlil ko‘nikmalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Yurak algoritmi” metodi. Ushbu metod qahramon hissiyotlarining vaqt davomida qanday o‘zgarishini grafik yoki sxema shaklida modellashtirishga asoslanadi.

O‘quvchilar asar voqealarini ketma-ket joylashtirib, har bir bosqichda qahramonning emotsional holatini baholaydilar. Natijada "emotsional xarita" hosil bo‘ladi.

Masalan:

Boshlanish → Umid

↓

To‘qnashuv → Xavotir

↓

Yo‘qotish → Iztirob

↓

Kurash → Jasorat

↓

Yakun → Ruhiy yuksalish

Bunday modellashtirish o‘quvchilarga qahramon xarakterining rivojlanishini yaxlit holda ko‘rish imkonini beradi. Shu bilan birga ular sabab-oqibat bog‘liqligini chuqurroq anglaydilar.

Metod ayniqsa loyiha asosidagi ta’lim va STEAM yondashuvlari bilan integratsiyalashgan holda yuqori samaradorlik beradi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan innovatsion metodlar an’anaviy adabiyot darslaridan farqli ravishda o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki badiiy matnni mustaqil tahlil qiluvchi faol subyektga aylantiradi. Har bir metod o‘quvchilarning emotsional intellektining muayyan komponentini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xususan, "Hissiyot soyasi" va "Singan hissiyot" metodlari psixologik tahlilni kuchaytirsa, "Sukunat dialogi" hamda "Ko‘rinmas muloqot" metodlari noverbal

kommunikatsiyani anglash kompetensiyasini rivojlantiradi. "Emotsional avatar" va "Yurak algoritmi" metodlari esa raqamli texnologiyalarni adabiyot ta'limiga integratsiya qilish imkonini beradi.

Mazkur metodlarni muntazam qo'llash natijasida o'quvchilarda empatiya, refleksiya, muloqot madaniyati, tanqidiy va kreativ fikrlash, hissiy barqarorlik hamda badiiy tafakkur sezilarli darajada rivojlanishi kutiladi. Shu bilan birga, ular ta'limning kompetensiyaviy yondashuvi talablariga ham to'liq mos keladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, adabiyot darslari emotsional intellektni rivojlantirish uchun katta didaktik imkoniyatlarga ega. Mazkur maqolada taklif etilgan o'nta innovatsion metod o'quvchilarning hissiy savodxonligini, empatiyasini, reflektiv tafakkurini va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Metodlarning amaliy ahamiyati shundaki, ular badiiy asarni o'rganishni oddiy mazmun tahlilidan shaxsning ichki dunyosini anglash jarayoniga aylantiradi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat fan bo'yicha bilimlarini, balki hayotiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Kelgusida mazkur metodlarning eksperimental sinovlarini o'tkazish, ularning samaradorligini statistik jihatdan tahlil qilish hamda raqamli ta'lim platformalariga integratsiya qilish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salovey, P., & Mayer, J. D. Emotional Intelligence // Imagination, Cognition and Personality. – 1990. – Vol. 9, No. 3. – P. 185–211. DOI: <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>

2. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications // Psychological Inquiry. – 2004. – Vol. 15, No. 3. – P. 197–215. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02

3. Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. Emotional Intelligence: Implications for Personal, Social, Academic, and Workplace Success // Social and

Personality Psychology Compass. – 2011. – Vol. 5, No. 1. – P. 88–103. DOI:
<https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x>

4. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432. DOI:
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>

5. Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. The Prosocial Classroom: Teacher Social and Emotional Competence in Relation to Student and Classroom Outcomes // Review of Educational Research. – 2009. – Vol. 79, No. 1. – P. 491–525. DOI:
<https://doi.org/10.3102/0034654308325693>

6. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995.

7. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.

8. Karimova V. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

9. Hasanboyeva O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2019.

10. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021.